

S Z E M L E

Lesley Milroy — Matthew Gordon, Sociolinguistics: Method and Interpretation

Blackwell Publishing, Oxford, 2003. XV + 261 lap

Tizenöt évvel azután, hogy LESLEY MILROY szociolingvisztikai módszertana (Observing and Analysing Natural Language: A Critical Account of Sociolinguistic Method) megjelent a Blackwell kiadó „Language in Society” sorozatának 12. köteteként, MILROY egykori tanítványával, MATTHEW

GORDONnal újra áttekintette a szociolingvisztika módszertani kérdéseit. A valós nyelvhasználat elemzése a nyelv társadalmi kontextusban történő elemzésének elengedhetetlen követelménye. A szociolingvisztika az elmúlt másfél évtizedben hatalmas fejlődésen ment át, kiszélesedett a vizsgálati területe, s ennek megfelelően új módszertani és elméleti kérdések sokasága vetődött fel. A társasnyelvészeti fejlődése oly mértékűt öltött, hogy Milroy először 1987-ben megjelent könyvének átdolgozása egy új kiadáshoz szinte lehetetlenné vált. Új könyvet kellett írni. — Ezt a könyvet várhatóan sokat forgatják majd nemcsak a diákok, hanem a tapasztalt kutatók is, mivel az egyes területek áttekintései alaposak, általában jól követhetőek és elméletileg is mindig érdekesek.

Az 1. fejezet (Sociolinguistics: Models and Methods, 1—22) a labovi kvantitatív paradigma (ang. variationist sociolinguistics) módszertani és elméleti kérdéseit vizsgálja meg, azzal a kimonodott céllal, hogy a szerzők segítséget nyújtsanak a kutatóknak kutatási terveik elkészítésében. Minden kutatási területnek megvannak a rá jellemző elméleti és módszertani alapelvei, noha ezek nem mindig vannak expliciten megfogalmazva. E fejezet egyik fő célja az explikálás és a történelmi előzmények tudatosítása. LABOV korai munkái a kategorikus nyelvszemlélet elvszerű tagadásai, a Martha's Vinyardon és New York Cityben feltárt eredmények megcáfolták azt a hitet, hogy a nyelvi variabilitás kaotikus s ezért elméletileg érdektelen (2). A szociolingvisták, akár kvantitatívak, akár nem, nyelvészeti képzést kapnak, s általában olyan leírási és elemzési technikákat alkalmaznak, mint a többi nyelvész. MARTIN és WOLFRAM egy 1998-as tanulmánya például az amerikai néger angol tagadó szerkezeit vizsgálja a kormányzás és kötés elméleti keretében. A kvantitatív tanulmányok azonban (a hasonlóságok és azonosságok ellenére is) általában két alapvető szempontból eltérnek az elméleti nyelvészeti elemzésektől: 1. másképp viszonyulnak az adatokhoz, és 2. más szerepet tulajdonítanak a nyelvi variabilitásnak (3). A WEINREICH, LABOV és HERZOG 1968-as tanulmányában kifejtett elvek a variabilitásról ma is axiomatikusak: egy invariábilis nyelvi rendszer nemcsak fikció, hanem diszfunkcionális is, mivel a rendszerszerű variabilitás a nyelvnek alapvető tulajdonsága, ami fontos társadalmi szerepeket tölt be, s egyben lehetővé teszi a nyelvi változást (4). A CHOMSKY-féle kompetencia—performancia minden társasnyelvész számára problematikus, mivel a nyelvet aszociálisnak tekinti. Noha a társasnyelvészek és elméleti nyelvészek közötti alapvető nézetkülönbségeknek jó, ha tudatában vagyunk, a két irányzat között nincs átjárhatatlanság, például ALISON HENRY (1995.) a belfasti angol nyelvjárás elsajátítását CHOMSKY minimalista elméleti keretében vizsgálta meg (7). A társasnyelvészeten belül várhatóan továbbra is feszültség lesz a variábilis nyelvi rendszer középpontba állító vizsgálatok (pl. LABOV) és a beszélőkre koncentrááló vizsgálatok (pl. GUMPERZ) között (8).

A történelmi előzmények közül a szerzők kettőt tárgyalnak, az amerikai deskriptív nyelvészetet és a hagyományos dialektológiát. BLOOMFIELD és követői a deskripció szigorú szabályait dolgozták ki. Az adatok kimerítő leírásának igénye a kvantitatív szociolingvisztika alapkövetelménye lett: egy változó minden változatának minden előfordulásáról szót kell adni, nem szabad csupán azokat a nyelvi adatokat felhasználni, amelyek támogatják a nyelvész támogatását (137). LABOV ezen „principle of accountability” néven ismert módszertani kívánalma hasonló a deskriptivisták elképzeléseire, de jócskán eltér CHOMSKY hipotetikus—deduktív nyelvészetétől. CHOMSKY-nak abban igaza volt, hogy a nyelvi korpuszok a nyelvészeti elemzésekhez szükséges adatok e g y e t l e n forrásai-ként elégtelenek, de a korpuszon alapuló kutatások kritikája azt eredményezte, hogy a megfigyelést az introspekció váltotta fel a nyelvészet „főáramában”, s ebből következően az ilyen elemzések már nem feltétlenül képesek leírni mások által gyűjtött adatokat (9—10). A deskriptivisták (pl. HARRIS, 1951.) módszertani arzenáljában fontos szerepe volt a megismételhetőség kritériumának, ami aztán a labovi szociolingvisztikának úgyszintén alapkövetelménye lett (11).

A hagyományos dialektológia európai változatában az idős, falusi, saját településükről lehetőleg ritkán vagy sosem kimozduló parasztemberek beszédét vizsgálták. Az amerikai nyelvattasz-munkálatok 1929-ben kinevezett vezetőjének, az osztrák származású HANS KURATH-nak az volt a célja, hogy ne csak a vidéki népi beszédet kutassák, hanem mindenféle településről válasszanak, lehető-

leg mindenféle társadalmi csoportból adatközlőket. Így az amerikai atlasz adatközlői három iskolázottsági csoportot képviselnek, és jócskán van köztük városi ember is. Az American Dialect Society a XIX. században a neki megfelelő brit társaságnál sokkal nagyobb szerepet tulajdonított a városi nyelvjárások kutatásának (13). Amikor a „Dialect Notes” 1. évfolyamában, 1896-ban New York City alsóbb társadalmi osztályba tartozó lakóinak nyelvjárásáról jelent meg tanulmány, akkor s utána még jó ideig Angliában a városi nyelvjárásokat vizsgálatra érdemtelennek tekintették. Az adatgyűjtés két módon történt: a nyelvjárásgyűjtő helyszíni fonetikai átírásával vagy pedig postai kérdőívvel. A XX. században készített nyelvatlaszok, így például a brit „Survey of English Dialects” nemigen használták ki a hangrögzítő eszközök nyújtotta lehetőségeket, a magnetofonnak gyakran csak a XIX. századi gyűjtőtechnikákat alkalmazó dialektológusok segédeszközeként jutott valamilyen szerep. A XIX. századi postai kérdőíves vizsgálatok 100 évvel későbbi, modern változata CHAMBERS nagy „Golden Horseshoe” vizsgálata, melyben társadalmilag jól meghatározható adatközlők nyelvhasználati változásait vizsgálják. A részletek iránt érdeklődőknek nem kell Torontóba utazniuk, elég ha rákattintanak a [http://www.chass.utoronto.ca/~chambers/dialect_topography.html] helyre az Interneten.

A hagyományos nyelvjárás kutatás általában az „ösi, tiszta” nyelvjárásokat igyekezett leírni, a nyelvészek izoglosszákat határoztak meg, ezzel azonban eltakarták az egyes területeken belüli változatosságot. Azok, akik izoglosszákat helyett az egyes változatokat térképeken ábrázolták, az egyes beszélők beszédében megfigyelhető változatokat zárták ki az elemzésből (20). A XX. század utolsó évtizedeiben az amerikai nyelvatlaszokat számítógépre vitték, például WILLIAM KRETZSCHMAR a „Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States” nevű atlaszt, ami Floridától New York államig 1162 kutatópont adatait tartalmazza, s nemcsak bináris képet nyújt (használgják — nem használják), hanem azt is megmutatja, hogy egy-egy alak milyen valószínűséggel fordul elő egy-egy 200 négyzetmérföldes területen. A megjelenés előtt álló „The Phonological Atlas of North American English” (LABOV, ASH és BOBERG munkája) adatait telefonos interjúkkal gyűjtötték, a magnóval rögzített interjúk lehetővé teszik az akusztikai elemzéseket, a folyamatban levő magánhangzó-változások térképei például az egyes beszédhangok formánsértékeit mutatják. Ezek a dióhéjban bemutatott példák azt is illusztrálják, hogy olyan, korábban meglehetősen jól elhatárolt nyelvészeti területek, mint a dialektológia, akusztikai fonetika és szociolingvisztika napjainkban jelentősen konvergálnak. Ugyanakkor míg a dialektológia alapelve (legalábbis KRETZSCHMAR szerint) „előbb az adatok, aztán az elmélet”, a szociolingvisztikában az adatok gyűjtésének és elemzésének minden szakaszában jelentős szerepet játszanak az elméleti kérdések is (22).

A 2. fejezet (Locating and Selecting Subjects, 23—48) az adatközlők kiválasztását tárgyalja. A mintavétel olyan módszertani kérdés, amely ezer szállal kapcsolódik az elméleti kérdésekhez. LABOV újítása abban állt, hogy az adatközlőknek olyan mintáját használta, amely lehetővé tette mind a beszélők közötti, mind az egyes beszélők beszédén belüli eltérések vizsgálatát. A reprezentatív mintavétel lényege az, hogy a vizsgált populáció minden tagjának azonos esélye kell legyen a mintába kerülésre. LABOV 88 fős New York-i mintája a szó statisztikai értelmében nem volt reprezentatív (23). Ma a kutatók többsége nem szigorúan vett reprezentatív mintákkal dolgozik. LABOV és TRUDGILL korai munkáit azért is kritizálták, mert az elemszámok túl kicsik voltak az olyan csoportok beszédének jellemzésére, mint például „felső középosztálybeli nők”. A szigorú értelemben vett reprezentatív mintákkal kapcsolatos nehézségek miatt ma főleg kvótamintákkal dolgoznak a szociolingviszták (33). A kutatási célok nyilvánvalóan megszabják a mintaösszeállítást. A beszélők különböző generációinak vizsgálata a látszólagosidő-hipotézis miatt szükséges, de mivel valóságosidő-vizsgálat nélkül egy látszólagosidő-vizsgálat eredménye megtévesztő lehet (ott is változást mutathat, ahol valójában nincs), az eltérő időpontokban végzett azonos vizsgálatoknak, illetve a történeti adatoknak a felhasználása kardinális fontosságú. Az életkornak önmagában nincs magyarázó szerepe a nyelvi változásokban, de úgy már van, ha a társadalmi jelentőségét is figyelembe vesszük. Sok változó mutat például V-hatást, vagyis sok változó esetében a fiatal és az idős

beszélők közel azonosan viselkednek, de a középkorúak eltérnek. Ennek a bourdieui értelemben vett nyelvi piac konzervatív hatása lehet az oka: a munkaerőpiac szereplői az ilyen hatásoknak sokkal jobban ki vannak téve (39).

Míg az életkor mint változó főként a nyelvsajátítást és a nyelvi változást kutatók számára fontos, a társadalmi osztály olyan változó, melynek relevanciája szinte minden olyan kutató számára nyilvánvaló, aki társadalmilag értelmezhető nyelvészeti kutatást végez. A társadalomtudományokban az osztály fogalma régóta viták tárgyát képezi, ezek a viták azonban nemigen érintették a korai (1960-as, 70-es évekbeli) szociolingvisztikai vizsgálatokat. LABOV New York-i és TRUDGILL norwichi vizsgálatában az osztály mint független változó gyakorlatilag azonos, annak ellenére, hogy az amerikai és a brit társadalomban az osztály egész mást jelent. Az USA-ban is nagyok s egyre nagyobbak a különbségek gazdagok és szegények, hatalmasok és hatalom nélküliek között, de ezek a különbségek nem tükröződnek a társadalmi presztízs különbségeiben. A britektől eltérően az amerikaiak saját társadalmukat nem látják hierarchikusan, az osztály számukra nem különösebben érdekes beszédtema. Az ilyen különbségek a variabilitást kutató nyelvész számára azért fontosak, mert a társadalmi változók csak annyiban kapcsolódnak a nyelvekhez, amennyiben az előbbieknél a társadalmi cselekedetek formálásában fontos, felismert szerepe van (41). Újabban LABOV már csupán a beszélők foglalkozását használja az osztály helyett független változóként, mivel szerinte s MACAULAY (1977.) szerint is az korrelál a legjobban a nyelvi változatokkal.

A 3. fejezet (Data Collection, 49—87) az adatgyűjtés fogas kérdéseit mutatja be. Az írásbeli kérdőívek kapcsán MILROY és GORDON többek között azt az első látásra/hallásra meglepő kijelentést teszik, hogy értelmetlen dolog a Nagy Tavak környékén azt kérdezni valakitől, hogy a *caught* 'elkapta' magánhangzója azonosan hangzik-e a *cot* 'tábori ág' magánhangzójával, mert azok az újítók, akik részesei a „Northern Cities Shift” néven ismert hangváltozásoknak és azok a konzervatív beszélők, akik nem részesei, egyaránt „nem”-mel válaszolnak a kérdésre, annak ellenére, hogy a két csoport között nagyok a fonetikai különbségek. A konzervatív beszélők tagadó válasza mögött olyan rendszer húzódik meg, amelyben a *caught* magánhangzója [ɔ], de a *cot*-é [A], az újítók kiejtésében viszont az előbbi szó [A]-val, az utóbbi viszont [æ]-vel hangzik. A láncszerű változás az egész magánhangzórendszerre hat: az [ɔ] alsóbb nyelvvállással képzetté válik, s kiszorítja az [A]-t, vagyis az eredetileg [A]-val ejtett szavak magánhangzója előrébb képzetté válik, például a *cot* szó [kæt]-ként hangzik (53). Más problémákkal kell szembenéznie annak, aki terepmunkásokkal tölti ki kérdőíveket, s megint másokkal annak, aki — mint például GUY BAILEY Texasban — véletlen választású minta nem nyelvészeti vizsgálatához tud nyelvészeti kérdéseket kapcsolni egy telefonos felmérésben.

Ebben a fejezetben MILROY és GORDON részletesen taglalják a szociolingvisztikai interjúval, a résztvevő megfigyeléssel és a különféle tereptechnikák ötvözésével kapcsolatos tudnivalókat; e témák egy részéről magyarul is olvashatunk, például LABOV tanulmányát a Szociológiai Figyelő 1988/4. számában. Magyarul nemigen olvashatunk azonban a nyelvészeti kutatások etikai kérdéseiről, ezekről a szerzők bő 8 oldalon értekeznek (79—87).

Az Egyesült Államokban részletesen szabályozva vannak azoknak a kutatásoknak a keretei, amelyekben embereket vizsgálnak a kutatók. E szabályok magyarországi nyelvész számára hihetetlenül szigorúak, megszégyesüknek pedig komoly következményei lehetnek, például ha a szövetségi szabályokat egyetlen kutató megszegi, akkor anyaintézménye minden szövetségi kutatási támogatást elveszíthet egy időre, tehát a nyelvész hibája miatt a genetikus sem kuthat (79). A hibákat megelőzendő, a kutató intézmények és az egyetemek megkövetelik, hogy a kutatási tervek előzetesen hagyja jóvá az intézeti tervvizsgáló bizottság (Institutional Review Board). Az etikus kutatás legfőbb követelménye a vizsgálati személyek önkéntes részvétele és teljes körű tájékoztatása részvételiük minden lehetséges következményéről (informed consent). Nem ritka, hogy a kísérleti személyekkel beleegyezési nyilatkozatot íratnak alá, ami általában a következőket tartalmazza: a kutatás rövid leírását a kutatási célokkal együtt, a kutatási eljárásokat s a várható esetleges kockázatokot,

biztosítékok a vizsgálati személy anonimitásának megőrzésére és a tőle nyert információk bizalmas kezelésére, a vizsgálati személy nyilatkozatát, hogy önkéntesen vesz részt s bármikor megszakíthatja részvételét, s végül a kutatóra és az intézeti tervvizsgáló bizottságra vonatkozó információkat. Első ránézésre is látszik, hogy ezek a szabályok jelentős nehézségeket okozhatnak annak a szociolingvistának, aki magnetofonnal akar minél többszörös tagadást vagy a magyar suksükölést megmondani vizsgálati alanyainak, hogy az angol többszörös tagadást vagy a magyar suksükölést kívánja vizsgálni, nem jutna hozzá azokhoz az adatokhoz, amikre szüksége van, mivel a vizsgálat céljának ismerete bizonyosan befolyásolná az adatközlők nyelvhasználatát. A hangfelvételek általában csak a kutatásban közvetlenül részt vevők számára válnak hozzáférhetővé, esetleg olyan kutatók számára is, akik nem állandó munkatársai a vizsgálatnak. Arról azonban szó sem lehet, hogy bárki hozzáférhessen a szociolingvisztikai interjúkhoz (81). — (Ebből a szempontból a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú kapcsán a Nyelvtudományi Intézet Előnyelvi osztálya igen liberálisan jár el. A kutatóintézetek és egyetemi/főiskolai tanszékek rendelkezésére bocsátott [olcsón megvásárolható] CD-k anonimizált interjúkat tartalmaznak, vagyis az átiratokból és a hangfelvételekből kitöröltük azokat a részeket, amelyek az anonimitás megőrzéséhez törlendőek voltak, s az anonimizált interjúkat az adatközlőkkel jóváhagyattuk.)

MILROYÉK megvizsgálják a titkos felvételek etikai vonatkozásait is. LABOV minden ilyen felvételt megengedhetetlennek tart; amikor ő volt a Linguistic Society of America elnöke, a Társaság etikai bizottságával elítéltette az ilyen felvételek készítését. A titkos felvételek készítésének etikai következményeit valamelyest enyhítheti, ha a nyelvész a felvételt utólag meghallgattatja a beszélőkkel, így tett például CRYSTAL és DAVY 1969-ben s így tett annak idején a Survey of English Usage egykori igazgatóhelyettese is, ROBERT ILSON (I. Assembling, analysing and using a corpus of authentic language. *Linguistica, Series C, 4.*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 1991.). MILROY elmondja, hogy LABOV szigorú elvárásainak ő sem felelt meg mindig. Például belfasti kutatásakor többször előfordult, hogy egy olyan társalgásba, amelynek résztvevői előre beleegyeztek abba, hogy MILROY magnetofonja rögzítse őket, „belesétált” egy új szereplő, aki aztán résztvevője lett a beszélgetésnek, láthatta is a mikrofont, de akitől menet közben már MILROY nem kért engedélyt (83). A rejtett felvételek készítésével kapcsolatos nézetkülönbségek nem szűntek meg, de LABOVnak az a tanácsa megszívlelendő, hogy „nem szabad olyat tenni, amit aztán a nyilvánosság előtt nehéz lenne megmagyarázni” (Szociológiai Figyelő 1988/4: 46).

A nyelvészek társadalmi felelősségéről bő három oldalt írnak a szerzők (84–7). Nemcsak arra van szükség, hogy adatközlőinknek ne okozunk semmi kárt, hanem arra is, hogy valamit vissza is adjunk nekik. LABOV az Ann Arbor-i perről írt tanulmányában (1982.) két ide kapcsolódó elvet is megfogalmazott. Az első a téveszmék eloszlásával kapcsolatos (The Principle of Error Correction): Ha egy kutató olyan, széles körben elterjedt nézettel vagy társadalmi gyakorlattal találkozott, amelynek fontos következményei vannak, s amely nézet, illetve gyakorlat helytelenségét ő saját kutatásaival igazolta, kötelessége e nézet, illetve gyakorlat helytelenségét a lehető legtöbb emberrel tudatni. LABOV második elvét a kutatói adósság elvének nevezhetnénk (The Principle of the Debt Incurred), mely szerint: Annak a kutatónak, aki egy beszélőközösségtől gyűjtött nyelvi adatokat, kötelessége az adatok elemzéséből nyert tudását a beszélőközösség javára kamatoztatni, amikor erre szükség van. Az ilyen adósságtörlesztésekre főleg az iskolai oktatásban kerülhet sor (pl. a nemstandard változatok beszélőit sújtó tesztek megváltoztatásában), a többnyelvű társadalmak nyelvpolitikájának kidolgozásában és a veszélyeztetett nyelvek és nyelvjáráások esetleges megmentésében.

E két elv működését látjuk akkor, amikor a Linguistic Society of America állásfoglalásokat tesz közzé a nyelvi jogokról vagy a feketék anyanyelvi neveléséről, de akkor is, amikor bírósági tárgyalásokon vagy az amerikai kongresszusban szakértőként szerepelnek nyelvészek. Általában nem nagy sikerrel, mert a hírközlő szervek és a politikusok, amilyen gyorsan rákapnak egy nyelvi kérdésre, olyan gyorsan ejtik is azt, de az nemigen fordul elő, hogy fontos társadalmi vitában,

amely a nyelvvel kapcsolatos, a nyelvészek mérvadó körei ne szólalnének meg, vagy pedig ha megszólalnak, egy részük ne a téveszmék eloszlatásában, hanem terjesztésükben venne részt.

A 4. fejezetben (*Language Variation and the Social World: Issues in Analysis and Interpretation*, 88—115) részletes elemzéseket olvashatunk a társadalmi kategóriák és a nyelvi változások összefüggéseiről, így a társadalmi osztályról, a nyelvi piacról, a korrelációk interpretálásának szövevényes kérdéseiről, aztán a biológiai és a társadalmi nemről, az etnicitás és a rassz kérdéseiről. Az elemzésekből azt a végkövetkeztetést vonják le a szerzők, hogy míg korábban a kutatók az osztály, életkor, nem stb. nyelvi rétegződésbeli szerepéről globális következtetéseket fogalmaztak meg, újabban azt hangsúlyozzák, hogy e változóknak a nyelvi variabilitásban játszott szerepe erősen függ a helyi normáktól és gyakorlattól, ezért például a társadalmi osztály mást és mást jelent a különböző közösségekben. Azt sem célszerű feltételeznünk, hogy a társadalmilag beágyazott nemnek (ang. *gender*) azonos hatása van a nyelvhasználatra a különböző közösségekben. A *gender* nem olyan bináris kategória, mint a biológiai nem (ang. *sex*). Az etnikum nyelvi hatásai is jelentős mértékű eltéréseket mutatnak az egyes közösségekben (115).

Az 5. fejezet (*Social Relations and Social Practices*, 116—35) a társas hálózatoknak és a gyakorlóközösségeknek (*communities of practice*) a szerepét vizsgálja a nyelvi variabilitásban, főleg MILROY és ECKERT munkái alapján. A kétnyelvű közösségek nyelvcsereje kapcsán GUMPERZ kutatásait említik, aki az ausztriai szlovéneknél jelentős összefüggéseket talált a nyelvhasználat, a társas hálózatok, valamint a makrotársadalmi és politikai körülmények között. A szlovének egy-nyelvű németté válása főleg gazdasági változásokhoz kapcsolható (125). GUMPERZ (1982.) leírja, miként váltak az önellátó parasztgazdák piacra termelő gazdákká, ez miképp változtatta meg társas hálózataikat, s mindez hogyan járult hozzá nyelvcserejükhöz. Hasonló folyamatokat írt le ÓRIAGÁIN (1997.) az íreknél és GÁL ZSUZSA (1978.) a felsőöri magyarokránál.

A fejezet második része a nyelvjárási kiegyenlítődésekkel (ang. *dialect leveling*) foglalkozó kutatásokat tekinti át, megállapítva, hogy a nyelvjárási különbségek elkopása annak a mai társadalmi folyamatnak a nyelvi leképeződése, amit az egykori helyi közösségek gyors felbomlásaként tapasztalunk meg. A sokrétű és szoros kapcsolatokat ápoló helyi közösségek felbomlásztásában a belső és a nemzetközi vándorlásoknak, az iparosításnak és az urbanizációnak van hatalmas szerepe (130). A mobilitás szociolingvisztikai vizsgálatára jó példa QUEEN (2001.) kutatása, aki a németországi törökök intonációjának elemzésével éppen a nyelvi kölcsönhatásokat vizsgálta, eltérően attól, ahogy LABOV kutat, aki a beszélőközösségekben mint vizsgálati egységben csak a belső viszonyokat elemzi, a külső hatásokat nem.

A 6. fejezetből (*Investigating Phonological Variation*, 136—68) azt tudhatjuk meg, mit tesznek a kutatók a beszédfelvételek készítése és a kvantitatív eredmények közlése között. A fonológiai változók azonosítása számos buktatót rejt magában. A változatok meghatározásakor helytelen azt feltételezni, hogy egy változó mindenhol azonosan viselkedik, például a legtöbb brit angol változatra igaz, hogy bennük a szókezdő zárhangok nem glottalizálódnak, de a cockneyra ez a megszorítás nem áll (140). Az elővizsgálatokra különös gondot érdemes fordítani, MILROYT belfasti kutatásának elővizsgálatában az a meglepetés érte, hogy a belfasti alapnyelvben a *get* és a *never* (első) magánhangzója eltér a *wet* és a *wedding* (első) magánhangzójától, ezért e szavakat nem tekinthette az (ε) változó példányainak (142). A kvantitatív elemzésnek mindig előfeltétele a gondos fonológiai elemzés. Az adatok kódolásakor a legutóbbi időig a kutatók saját auditív ítéleteikre támaszkodtak, „füllel kódoltak”. Ettől eltér az akusztikai jel műszeres vizsgálata, aminek első szociolingvisztikai példája LABOV, YAEGER és STEINER (1972.) munkája volt. Ma már egyetlen személyi számítógéppel el lehet végezni olyan spektrografikus elemzéseket, amelyekhez korábban egy fonetikai laboratóriumra volt szükség. Magyar példát említve: 15 évvel ezelőtt fonetikai méréseket nálunk csak egy-két laboratóriumban lehetett végzeni, de ma egy jó számítógép birtokosa ingyen letölthet az Internetről olyan szoftvereket, amelyekkel akár nagymennyiségű felvételt elemezhet és tárolhat. MILROYÉK fel is sorolnak néhány ilyen szoftvert: WASP (www.phon.ucl.ac.uk),

Wavesurfer (www.speech.kth.se/wavesurfer) és Praat (www.praat.org). A folyamatban levő hangváltások akusztikai elemzésével kapcsolatos problémákat a szerzők elég részletesen tárgyalják. Szó esik az olyan esetekről, amikor a kódolók meghallanak olyan hangkülönbségeket, amelyeket az adatközlők nem hallanak (150), arról, hogy a szóvégi zárhangok törlődésének vizsgálatából miért célszerű kizárni az *and*-eket (155), hogy a monomorfémikus *mist* szóból gyakrabban törlődik a zárhang, mint a két morfémából álló *missed*-ből (156), hogy Newcastle-ban az (o) négy változata között a fonetikai különbségek a hosszúságban, a nyelv vízszintes mozgásában és a diftongikus — monoftongikus jellegben mutatkoznak meg, vagyis e változatokat nem lehet egyetlen fonetikai kritérium alapján leírni (158), ami azt illusztrálja, hogy annak, hogy az elemző a változatok közti viszonyokat miként fogja fel, illetve állapítja meg, döntő hatása lehet az egész kvantitatív elemzésre. Több oldalon át taglalják MILROYÉK azt a kérdést, hogy egy-egy változónak hány példányát célszerű bevonnai az elemzésekbe, s végül GUY szóvégi zárhangvizsgálatai alapján azt javasolják, hogy legalább 30 példányt kell elemezni, de ha például a nyelvi kontextus hatását is vizsgáljuk (pl. zárhang törlések a következő hangok hatását), akkor kontextusonként célszerű 30 példányt megvizsgálunk (164). A „Northern Cities Shift” labovi elemzése (1994.) eltér GORDON (2001.) elemzésétől, a különbségek elméleti és módszertani vonatkozásairól is olvashatunk (158—60). A fejezet végén röviden kitérnek a szerzők néhány statisztikával kapcsolatos kérdésre (Varbrul, ANOVA és főkomponens elemzés), de végül WOLFRAM 10 évvel ezelőtti figyelmeztetését idézik: fennáll a veszélye annak, hogy a kvantitatív szociolingvisztika (variation studies) módszertani redukcionizmusba süllyed, az a fontos, hogy jó (társas)nyelvészek legyünk, ne csupán jó terepmunkások és statisztikusok (168).

A 7. fejezetben (*Beyond Phonology: Analysing and Interpreting Higher Level Variation*, 169—97) a morfológiai és a szintaktikai változók kvantitatív elemzéséről van szó. Ami a fonológiában viszonylag problémamentesnek bizonyult, itt már nem az. Kérdéses például, hogy a szintaktikai változatok azonos jelentésűek-e. Aztán egy-egy morfológiai változó változatai, vagy egy szintaktikai változó változatai sokkal ritkábban fordulnak elő természetes beszédben, mint a fonológiaiak. RICKFORD és munkatársai (1995.) a topik-szűkítő *as far as* utáni variabilis igehasználát vizsgálatához (pl. *As far as the white servants are concerned, it isn't clear... És As far as the white servants 0, it isn't clear...*) több mint 8 évig gyűjtötték az adatokat, minden lehetséges forrásból. Körülbelül 1200 adatot gyűjtöttek, ezek közül 500 számítógépes korpuszokból származik, de csak néhány adatra letek az átvizsgált szociolingvisztikai interjúkban. A többi adatot különféle írott és szóbeli forrásokban találták, e-mail üzenetekig bezárólag (173). A nyelvtörténeti elemzésekben minden nehézség ellenére hasznosnak bizonyul a nyelvi változó: például a Helsinki angol nyelvtörténeti korpuszt elemző T. NEVALAINEN (1999.) az E/3 igei végződésről kimutatta egy 1540 és 1559 közötti korpusz alapján, hogy a *knowes*-féle alakok elterjesztésében (a *knoweth*-félék kárára) az alsóbb osztályok (non-gentry) férfi tagjai voltak az úttörők (177). MILROYÉK a kvantitatív szociolingvisztikai paradigma és a CHOMSKY-féle minimalista program egymást nem feltétlenül kizáró voltát, ezek egyidejű használatának lehetőségét ALISON HENRY „Belfast English and Standard English: Dialect Variation and Parameter Setting” (1995.) című könyvével illusztrálják. Az összehasonlító elemzések minimalista keretben készültek, de az elemzett adatok nem nyelvészek által konstruált mondatok, hanem szisztematikus megfigyelésből származnak (193).

A 8. fejezetben (*Style Shifting and Code Switching*, 198—222) a szerzők az egy nyelven belüli stílusváltás és a nyelvek közötti kódváltás kérdéseivel foglalkoznak. A stílusvariációkat LABOV eredetileg a beszélők saját beszédüket követő figyelmének változásaival magyarázta, újabban azonban (2001.) kifejti, hogy ez nem tekintendő a stílusvariabilitás elméletének, nem általános leírása ez annak, ahogy a stílusváltás keletkezik és működik a mindennapi beszédben, inkább csak az interjúban megfigyelhető beszélőn belüli variabilitás kezelésének egy módja (200). Mindenesetre LABOV a stílusváltásokat olyan jelenségeknek tartja, amiket a beszédhelyzet magyaráz, a stílus tehát egyfajta válasz a beszédhelyzetre. Az eredeti labovi kontextuálisstílus-hierarchia sok más vizsgálatban, így MILROY belfasti kutatásában is, problematikusnak bizonyult. Például a (th) változó

nemstandard változatát, a [0]-t spontán beszélgetésben és interjúkban a LABOV megjósolta módon használták a belfastiak, de szavak felolvasásakor már nem, ugyanis ebben a stílusban 13-ból 12-en sosem törölték az intervokális réshangot (tehát azok is következetesen standard stílust használtak, akik spontán beszédükben a nemstandard változatot gyakran használták). Van egy beszélő azonban, aki szóolvasásakor is 75%-át törölte a réshangoknak, az ő esetében tehát a saját beszédre fordított figyelem nem magyaráz semmit, itt inkább arról lehet szó, hogy a 18 éves fiatalember a belfasti fiatal munkásfiúk jellegzetes beszédstílusát szóolvasás közben is használja (202).

ALLAN BELL a stílusvariabilitást azzal magyarázta 1984-ben, hogy a beszélők mindig az adott beszédpartnerekhez és a hallgatóságához igazítják stílusukat. Tehát BELL is reaktívnak tartja a stílust, mint LABOV, de a váltakozást nem az önmonitorozásnak, hanem a beszédpartnereknek tulajdonítja. A lényegi különbség ellenére nyilvánvalónak látszik, hogy a korai (kimondva vagy kimondatlanul labovianus) stílusvizsgálatok eredményeinek jelentős részét BELL stíluselméletével is magyarázni lehet (205). — Más kutatók szerint a stílusváltás nem reaktív, hanem proaktív jelenség. A beszélők úgy válogatnak a rendelkezésükre álló stílusokból, hogy kifejezzék identifikációjukat, akár tőlük társadalmilag vagy földrajzilag távol levőkkel is. ECKERT (2001.) a stílust központi szociolingvisztikai jelenségnek tartja, szerinte a stílus „a nyelvi eszközök csoportosulása oly módon, hogy az eszközök eme nyalábjá társas jelentésre tesz szert” (208).

A rövid zárófejezetben (Epilogue, 223—6) a két szerző sorra veszi az áttekintésből adódó legfőbb tanulságokat. Íme: 15 év hatalmas fejlődést hozott; a nagy városi felmérések ma sokkal ritkábbak, noha a kvantitatív szociolingvisztika kialakításában meghatározó szerepük volt; a dialektológiára megtermékenyítő hatása volt a technikai fejlődésnek; a dialektológia és a szociolingvisztika közti határvonal elhalványult s ez mindkét területnek jót tett; kialakult egy módszertani rugalmasság: amikor a szociolingvisztikai interjú kevésbé alkalmas, más eszközöket is bevetnek; a technikai fejlődés az elemzéseket jelentősen fejlesztette s egyben nagyon megkönnyítette (pl. akusztikai elemzések); esetenként a formális elméleti megközelítések és a szociolingvisztikai megközelítés szerencsésen ötvöződnék; a társadalomelmélet iránt megnövekedett érdeklődés azt eredményezte, hogy a társadalmi tényezők szerepét helyileg konstruálódónak tekintik, ellentétben a korábbi globális, stabil, problémamentesnek vélt szerepükkel; várhatóan megnő a szerepe a nyelvek közti és a nyelvi változatok (dialektusok) közti kontaktusoknak, így a társadalmi mobilitásnak; a variabilitás tipologizálásában és magyarázataiban meg fog nőni az eltérő szerkezetű beszélőközösségek kontextualizálásának szerepe. Ez utóbbi kijelentés kapcsán a szerzők főleg az imponáló mennyiségű és minőségű arab szociolingvisztikai munkákra utalnak, megemlítve egy arab nyelvész találó mondását: „Sociolinguists often fail to understand that many shops in the Arab world do not have a fourth floor”. Az üzenet egyértelmű, s nemcsak arab vonatkozásban: LABOV forradalmasította a nyelvészetet s ebben a New York-i anonim áruházi vizsgálatoknak is nagy szerepe volt, de a New York-i kutatási modell máshol csak részben lehet sikeres. Egyelőre kevés kutatás célozta még meg annak feltárását, hogy a különféle nyelvi változók különböző beszélőközösségekben milyen szerepeket játszanak (225). Az utolsó tanulság, amit MILROYék levonnak, a stílusvizsgálatok növekvő elméleti jelentőségével kapcsolatos.

A tartalmi ismertetés után most következne a recenziens értékelése. Úgy vélem, MILROY és GORDON könyve nagyszerű, részletekbe is menő, de azokban nem elvesző összefoglalása a kvantitatív paradigma módszertani és elméleti kérdéseinek. Némi tanári tapasztalattal jól használható lesz

diákok próbakutatásaihoz is, de az érett kutatóknak is hasznos kézikönyve lesz. A kutatási kérdések megfogalmazásától hosszú út vezet az eredmények interpretációjáig és elméleti keretekbe helyezéséig, ezen az úton MILROYék gondosan végigkalauzolják olvasóikat. A könyvben mindenki találhat érdekes részeket, az eszközfontikustól kezdve a nyelvtörténészen át az elméleti nyelvészig vagy épp a szépirodalmi stílus kutatójáig. Magyarországi nyelvészeknek azért is érdemes elolvasniuk, mert rengeteg olyan kutatásról és kutatóról olvashatnak itt, amik s akik Magyarországon — a szegényes könyvtárak miatt — teljesen ismeretlenek.

KONTRA MIKLÓS